

Wojciech Eckert*

**ZWIERZYNIEC – NIEZNANY KOMLEKS LEŚNY
W ŚĄSIĘDZTWIE ZABYTKOWEGO PARKU PAŁACOWEGO
W ZATONIU**

Streszczenie

W artykule krótko przedstawiono historię założenia pałacowo-parkowego w Zatoniu, które jest wpisane do rejestru zabytków województwa lubuskiego. Pałac jest ruiną, park jest zdewastowany i zaniedbany. Jednak w bliskim sąsiedztwie tego założenia znajduje się bardzo interesujący, urządzonej teren leśny zwany Zwierzyniec. Obszar ten, porośnięty starodrzewem, wart jest szczegółowego rozpoznania, przeprowadzenia inwentaryzacji i objęcia ochroną.

Słowa kluczowe: pałac w Zatoniu, park, kompleks leśny, dobro kultury, Zwierzyniec

WPROWADZENIE

Zatonie to niewielka miejscowość położona około 10 km na południe od Zielonej Góry. Jej zabudowania ciągną się wzdłuż głównej drogi prowadzącej do Kozuchowa i wzdłuż niewielkiej rzeczki Dłubni, płynącej niemal równolegle do drogi. W środkowej części Zatonia, przy skrzyżowaniu z drogą prowadząca na wschód w kierunku Niedoradza, znajduje się park krajobrazowy z ruinami pałacu i oranżerii oraz położone na jego południowych obrzeżach zabudowania dawnego folwarku. Po przeciwnej stronie głównej drogi zachowały się ruiny kościoła. Dawny Zwierzyniec (niem. Thiergarten) znajduje się na północnych krańcach wsi. Jest oddalony od zabytkowego parku o około 1 km. Teren pomiędzy nimi wypełnia zabudowa mieszkalna – domy z końca XIX i początku XX w. oraz współczesne osiedle domów jednorodzinnych. Zwierzyniec stanowi część kompleksu leśnego ciągnącego się na północ do przedmieść Zielonej Góry i Drzonkowa.

* Instytut Budownictwa, Uniwersytet Zielonogórski

CHARAKTERYSTYKA ZAŁOŻENIA

Zwierzynce zakładano w pozamiejskich rezydencjach. Były to tereny leśne, najczęściej przyległe do ogrodu, które obejmowano wspólną kompozycją przestrzenną. Zakładano je głównie do urządzania polowań. Zdarzało się, że dominującą funkcją stawała się obserwacja zwierząt i wówczas, w łatwo dostępnych częściach zwierzynca, organizowano skupione kolekcje zwierząt, tzw. menażerie. W odróżnieniu od terenów łowieckich, gdzie zwierzęta żyły swobodnie, w menażeriach tworzone zagrody, pawilony i wybiegi. Zwierzętami opiekowano się. Oprócz budowli związanych z ich ekspozycją wznoszono zabudowania konieczne do ich utrzymania. Menażerie dały początek ogrodom zoologicznym, które zaczęto zakładać na początku XIX w. w pierwszej kolejności w dużych miastach. Nie służyły już ograniczonemu kręgowi odbiorców, a były ogrodami publicznymi. Oprócz funkcji rekreacyjnej zaczęły spełniać również rolę placówek naukowych, w których zajmowano się badaniem żywych zwierząt, ich aklimatyzacją i popularyzacją.

Rys. 1. Pałac w Zatoniu. Litografia A. Dunkera z połowy XIX w. w: Die ländlichen Grundbesitzer in der preussischen Monarchie, 1860 r.

Fig. 1. The palace in Zatonie. A lithograph by A. Dunker from the mid-19th century in: Die ländlichen Grundbesitzer in der preussischen Monarchie, 1860 r.

Pierwsze wzmianki o Zatoniu (niem. Günthersdorf) pochodzą z 1348 r., natomiast jako pierwszych właścicieli odnotowano w XIV w. rodzinę von Kittlitz.

W 2 poł. XVII w. majątek przeszedł w ręce Baltazara von Unruh, który w 1689 r. wznosił tutaj murowany dwór. Po 1757 r., kiedy zmarł ostatni z rodziny Unruhów na Zatoniu, majątek wielokrotnie przechodził z rąk do rąk. W 1809 r. jego właścicielką została księżniczka kurlandzka Dorota Biron, późniejsza księżna de Talleyrand-Périgord. Z jej inicjatywy przebudowano dwór, wzniesiono przy nim oranżerię i cieplarnię, rozbudowano ogrodnictwo oraz powiększono ogród tworząc park krajobrazowy. W 1871 r. Alexander de Talleyrand-Périgord przebudował cieplarnię oraz wznosił kordegardy, a kolejna właścicielka Renata von Lancken-Wakenitz przebudowała pałac, powiększyła park w kierunku wschodnim o część leśną (przed 1905 r.), a w latach 1935-1937 wzniosła leśniczówkę. W 1945 r. spłonął pałac z przyległą cieplarnią i palmiarnią [Kowalski]. Po II wojnie światowej majątek podzielono, pałac i park przejęły Lasy Państwowe, natomiast folwark - Państwowe Gospodarstwo Rolne [Adamek-Pujczo 2013].

*Fot. 1. Pałac w Zatoniu. Elewacja frontowa. Zdjęcie z 1972 r. [Lukas 1972]
Phot. 1. The palace in Zatonie. The front elevation. A photograph from 1972
[Lukas 1972]*

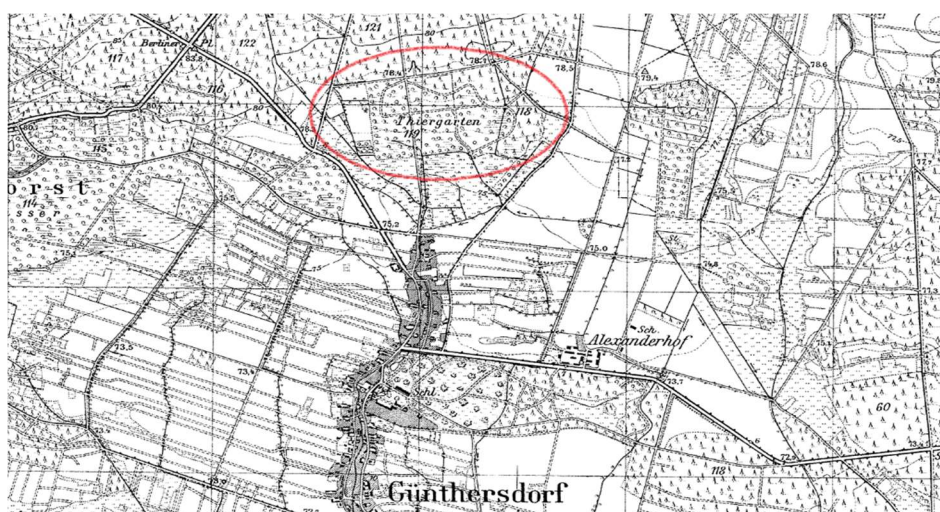
Mimo licznych publikacji dotyczących założenia pałacowo-parkowego w Zatoniu o samym parku wiemy naprawdę niewiele. Pierwsze założenie powstało niewątpliwie wraz z budową barokowego dworu. Za czasów księżniczki Doroty zbudowano cieplarnię i oranżerię w bezpośrednim sąsiedztwie dworu. W 1840 r. na tyłach dworu istniał ogród kwiatowy i łąka. Wkrótce powiększono ogród,

który przekształcono w romantyczny park krajobrazowy [Skorulski 2012]. Niektórzy badacze zakładają, że projektantem tego parku mógł być znany pruski ogrodnik Peter Joseph Lenné [Kochańska 2016]. Jednak, dopóki nie ma żadnego naukowego potwierdzenia, trudno zgodzić się z tą tezą.

Rys. 2. Plan Zatonia z 1851 r. Czerwonym kolorem oznaczono Zwierzyniec [Messtichblatt]

Fig. 2. A plan of Zatonie from 1851. The Animal Park is marked in red [Messtichblatt]

Rys. 3. Plan Zatonia z 1933 r. Czerwonym kolorem oznaczono Zwierzyniec [Messtichblatt]

Fig. 3. A plan of Zatonie from 1933. The Animal Park is marked in red [Messtichblatt]

Rozbudowano też ogrodnictwo, które specjalizowało się w uprawie owoców, warzyw i kwiatów przeznaczonych na potrzeby dworu. Za czasów baronowej Renaty powiększono park w kierunku południowym i wschodnim o część leśną. Po 1945 r. nastąpiło częściowe zalesienie parku. Obecnie park zajmuje powierzchnię 52,37 ha [Adamek-Pujczo 2013].

Fot. 2. Skupina drzew w południowej części Zwierzynca [Eckert 2016]
Phot. 2. A group of trees in the southern part of the Animal Park [Eckert 2016]

Fot. 3. Przejście nad strumieniem wykonane z kamiennych bloków [Eckert 2016]
Phot. 3. A crossing over the stream made of stone blocks [Eckert 2016]

Jeszcze mniej wiadomo o urządzonej terenie, znajdującym się na północ od Zatonia, oznaczonym na starych mapach jako Zwierzyniec. Nie powstało dotychczas żadne analityczne opracowanie na ten temat.

Wśród materiałów archiwalnych, głównie ikonograficznych, które dokumentują kolejne etapy przekształceń pałacu, parku i folwarku jedynym potwierdzeniem istnienia Zwierzynca są dawne mapy. *Thier Garten* pojawia się na najstarszym zachowanym planie Zatonia pochodzącym z 1851 r. Pomiędzy nim a pałacem znajdowały się wówczas zabudowania mieszkalno-gospodarcze, rozległa łąka (*Grosse Wiese*) i ogród (*Erbe Garten*). Nie był bezpośrednio skomunikowany z pałacem, najkrótsze dojście stanowiła odnoga odchodząca od głównej drogi Zielona Góra - Kożuchów. Na planie nie zaznaczono zasięgu Zwierzynca. Możliwe, że jego centralnym miejscem było niewielkie rondo ulokowane na skrzyżowaniu prostopadłych do siebie dróg. Oprócz nich funkcjonowały drogi prowadzone łagodnymi liniami łączące się z polniami. Na jednej znajdował się mały placyk założony na rzucie koła. Teren poprzecinany był strumieniami i kanałami, z których woda spływała do Dłubni. Na planie nie zaznaczono żadnych budowli. Mapa topograficzna z 1933 r. potwierdza, że układ komunikacyjny i wodny uległ w międzyczasie niewielkim zmianom: na głównym skrzyżowaniu nie wrysowano już ronda, brakuje kilku dróg, nie ma okrągłego placu. Obszar oznaczono jako las liściasty, częściowo podmokły. Teren przed nim od strony wsi nadal zajmowała łąka, natomiast po stronie północnej rozciągał się las iglasty.

Fot. 4. Ceglany mostek po zachodniej stronie Zwierzynca [Eckert 2016]
Phot. 4. A brick bridge on the western side of the Animal Park [Eckert 2016]

Fot. 5 Pałac w Zatoniu. Elewacja frontowa. Stan obecny, [Eckert 2016]
Phot. 5. The palace in Zatonie. The front elevation. Present condition. [Eckert 2016]

PODSUMOWANIE

Zwierzyniec z całą pewnością należał do zatońskiego majątku. Na podstawie dostępnych materiałów nie można ustalić daty jego założenia ani określić granic terenu, który zajmował. Biorąc pod uwagę fakt, że nie leżał w bezpośrednim sąsiedztwie pałacu oraz to, że w materiałach archiwalnych i w terenie nie ma śladów po budowlach parkowych (z wyjątkiem wspomnianych wcześniej przejść i mostku) czy ogrodzeniach, należy przyjąć, że był to teren łowiecki. Zachował się cenny starodrzew, układ komunikacyjny i sieć cieków wodnych.

Nie ma ani możliwości ani potrzeby rewaloryzacji kompleksu leśnego dawnego Zwierzynca. Warto jednak chronić zachowane relikty elementu tego wielkiego założenia parkowo-leśnego właścicieli dóbr zatońskich jako pamiątki po swoistym stylu życia magnaterii a jednocześnie ich szczególnym stosunku do natury.

LITERATURA

1. ADAMEK-PUJSZO K.; 2013, *Zatonie, park pałacowy*, Zabytkowe parki Województwa Lubuskiego, 469-471.

2. KUJAWA M., *Ewidencja parku w Zatoniu*, Zielona Góra 1986 r., maszynopis w Archiwum WUOZ w Zielonej Górze.
3. KOCHAŃSKA A.; 2016, *Romantic Joseph Lenné landscape park in Zatonie near Zielona Góra as a relic of garden art - modern-day transformations and threats*, CIVIL AND ENVIRONMENTAL ENGINEERING REPORTS 22(3), 69-77.
4. KOWALSKI S.; 2010, *Zabytki architektury województwa lubuskiego*, 421-422.
5. LUKAS E., *Pałac w Zatoniu*, Zielona Góra 1972 r., maszynopis w Archiwum WUOZ w Zielonej Górze.
6. SKORULSKI J.; 2012, *Zatonie. Ślady historii*, 59-74.

THE ANIMAL PARK – AN UNKNOWN FOREST AREA IN THE VICINITY OF THE HISTORIC PALACE PARK IN ZATONIE

S u m m a r y

The paper briefly presents the history of the palace-park complex in Zatonie, which is included in the list of the monuments of the Lubusz Voivodship. The palace is in ruins, the park is devastated and neglected. However, in the close vicinity of this complex there is a very interesting forest area called the Animal Park. That area, covered with ancient forest, needs detailed examination, stock-taking and protection

Key words: *The palace in Zatonie, park, forest area, heritage, The Animal Park*